

KERIMA FILAN
(Sarajevo)

ORTOGRAFSKE KARAKTERISTIKE LJETOPISA
MULA MUSTAFE BAŠESKIJE

1.0. Mula Mustafa Bašeskija rođen je u Sarajevu 1731. ili 1732. godine. Bio je jedno vrijeme (1757/58. god.) vjeroučitelj u mektebu kod Ferhadije džamije u Sarajevu, zatim nekoliko godina (1759-1777) imam i hatib u džamiji Buzadži Hadži Hasana također u Sarajevu. Od 1763. godine Bašeskija se počeo baviti pisarskim poslovima za potrebe onoga vremena. Njegov se dućan nalazio u sokaku Mudželiti kod Gazi Husrevbegove džamije. Značaj Mula Mustafe Bašeskije je u tome što je iza sebe ostavio *medžmuu* (zbirku) od 165 listova čiji najobimniji dio od 120 listova predstavlja hronološkim redom zabilježena različita događanja koja su se u toku pedeset godina zbivala u Sarajevu i njegovoj okolini. Ovaj dio *medžmue*, nazvan *Ljetopis*, Bašeskija je od 1756. do 1804. godine bilježio s namjerom da budućim generacijama ostavi pisano svjedočanstvo o životu u to doba. Stoga *Ljetopis* zapisan rukom Mula Mustafe Bašeskije predstavlja prvorazredan izvor za upoznavanje načina života u Sarajevu i njegovoj okolini u drugoj polovini 18. stoljeća. Tekst *Ljetopisa* Bašeskija je pisao na turskom jeziku arapskim pismom. Stoga je *Ljetopis*, pored sadržaja, zanimljiv i zbog jezika kojim je napisan. Naime, s obzirom na to da je zapisivač bio Bosanac i da je cijeli život proveo u Sarajevu, te da turski nije bio njegov maternji jezik, *Ljetopis* se po nekim grafijskim i jezičkim osobnostima, više ili manje zastupljenim, razlikuje od književnih dijela na turskom jeziku nastalih u to doba.

Kod ocjenjivanja strukture jednoga djela, pa isto tako jezika i grafije kojima je napisano, važno mjesto ima i poznavanje piščeva života, odnosno njegovoga obrazovanja. O Bašeskijinom životu znamo samo onoliko koliko je on sâm o tome zapisao u *Ljetopisu*. Nema pouzdanih podataka o njegovom obrazovanju, ali je, s obzirom na poslove koje je radio, vjerovatno da je određeno obrazovanje stekao. Bašeskija je o sebi u

Ljetopisu zapisao da je mnogo čitao knjige i da je pohađao *dersove* koje su držali učenjaci njegovoga doba. (16a/6-8)¹ Skromnim riječima on i sebe ubraja među učene ljude u vremenu u kojem je živio. (36b/20-37a/6) Na jednom je mjestu zabilježio da je i on sâm podučavao đake koji su mu dolazili na časove. (36b/19)

2.0. U ovom se prilogu namjeravamo pozabaviti grafijskim osobenostima Bašeskijinog *Ljetopisa*. Cilj nam je pokazati, i koliko je moguće objasniti, one situacije u kojima je Bašeskija odstupao od onovremenog pravopisa.

Poznato je da je pravopis klasičnog osmansko-turskog jezika bio standardiziran na temelju arapskog pisma, da je negdje u 16. stoljeću poprimio klišeiziranu formu i da se takav koristio sve do 19. stoljeća. (Korkmaz, 1995:483) Ovakav pravopis nije mogao odslikavati promjene, posebno glasovne, koje su se tokom vremena događale u turskom jeziku, pa postoje značajne razlike između vanjske i unutrašnje građe turskog jezika klasičnog doba, odnosno između književnog i narodnog jezika. Zbog toga su pisani spomenici koji su imali za cilj da zadovolje književne potrebe kulturnih krugova toga vremena nepogodni za historijska istraživanja turskog jezika. S druge strane, u djelima koja su bila namijenjena narodu, pa prema tome nisu spadala u red artificijelne književnosti, događalo se da zapisivač zabilježi elemente narodnog jezika. No, rad na ovakvim tekstovima ima određenih poteškoća. Često je teško ustanoviti koji od utvrđenih elemenata predstavlja *objektivno stanje u jeziku*, koji je *dijalekatsko obilježje*, a koji, eventualno, odražava *zapisivaču svojstven izgovor* ili pak *način pisanja*.

S obzirom na to da je Bašeskija zapisao *Ljetopis* s namjerom da ovo djelo bude razumljivo i upotrebljivo za narod, odstupanje od tada već stabilnog sistema osmansko-turskog pravopisa nameće obazrivost pri proučavanju *Ljetopisa* kao teksta u kojemu izmijenjena grafija može sadržavati gore spomenute vrijednosti.

3.0. Da bismo utvrdili elemente koji čine grafijske osobenosti ovoga teksta, najprije treba izdvojiti literarne utjecaje i na taj način doći do osnovnoga lika piščevoga pravopisa. Tako razdvojen materijal može poslužiti za upoređivanja koja će pomoći u razrješavanju karakterističnih primjera pisanja u *Ljetopisu*.

Izdvajanje literarnog utjecaja podrazumijeva izdvajanje posuđenica iz arapskog i perzijskog jezika. Klišeizirani osmansko-turski pravopis

¹ Brojevi u zagradi označavaju list i red gdje su navedeni podaci zabilježeni u autografu Bašeskijinog *Ljetopisa* koji se čuva u Gazi Husrevbegovoj biblioteci u Sarajevu.

zadržavao je izvorni grafijski lik ovih riječi bez obzira na glasovne promjene koje su one pretrpjele u turskom kao jeziku primaocu. Stoga se, općenito, kod arapskih i perzijskih riječi u tekstovima napisanim na turskom jeziku i ne vide krupnija odstupanja u načinu njihovoga pisanja.

I Bašeskija je riječi iz arapskog i perzijskog jezika uglavnom pisao u skladu sa njihovom izvornom grafijom, iako, naravno, mjestimično ima omaški. Greške u pisanju ovih riječi svode se na mjestimično miješanje onih grafija koje u arapskom jeziku imaju različitu fonetsku vrijednost, ali u turskom istu. Ovakve se greške, uostalom, mogu vidjeti i u drugim rukopisnim djelima.² Ukazaćemo na takve primjere u *Ljetopisu*:³

a) Umjesto *h* /خ/ na više mjesta vidi se *h* /ح/: *baḥşiş* بحشش 13b/10, 35b/, *baht* بحت 20a/4, *fürüh̄te* 18b/3, 19a/13, 40a/19, *ḥafiyyeten* 9a/13, *ḥalā'ik* 10a/12/13, *ḥancar* (>*hançer*) 27a/1, 82b/3, *ḥasāret* 8b/14/17, *ḥaṣlet* 21a/3, 83b/16, *ḥaṭṭāt* 16b/3, 21a/2, *ḥātūn* 13/6/7, *ḥazīnedār* 19a/23, *ḥil'at* 31a/10, *ḥizmetkār* 15a/12, *ḥoş* 98a/15, *ḥūb* 88a/24, *Hüsrev* 16a/6, 19a/10, *medḥāl* 92a/31, *meşāyih* 83a/1, *narḥ* 7b/4, 41a/18, *şurḥ* 20b/18, 119a/9, *taḥriḥ* 145a/11, *tāriḥ* 8b/10, 9a/21, 11b/15/25, 13a/23 itd.

b) Vrlo je rijetko umjesto *h* /ح/ zabilježeno *h* /خ/: *ḥall* خل 96b/7, *şariḥ* صريخ 25a/3, *taḥmīs* تخميس 140a/15, *taḥmīsci* تخميسجي 37b/13, 58b/5.

c) Na navedena dva mjesta umjesto *ḍ* /ض/ stoji *d* /د/: *kādī* قادی 13a/4, 138a/11.

d) Umjesto *s* /س/ stoji *ş* /ص/: *kaşāvet* قساوت 31b/16, 46a/6, *küşür* قسور 40b/8, 154b/20, *şālebci* صالب جي 76b/14.

e) U riječi *sāleb* ثالب 76b/14 umjesto *s* /س/ zabilježeno je *ş* /ث/.

f) Vrlo rijetko umjesto *ş* /ث/ zapisano je *ş* /ص/: *müşbet* مصبت 30b/21, *şıklet* صقلت 21b/9.

g) Umjesto grafijom *t* /ت/ sljedeće su riječi redovno zapisane sa *ṭ* /ط/: *ṭabut* طاوت 25a/14, *ṭurbe* طوره 38b/5, *ṭurbedār* دار طوره 144b/11, *ṭuṭun* طوطنون 29b/12, *ṭuṭunci* طوطنجي 58a/13.

² Up. npr. H. Develi, *Evlija Çelebi...* str. 6.

³ Uz sve primjere koje u analizi dajemo u zagradi se navodi broj lista i reda u autografu *Ljetopisa*. Za primjere koji u istom obliku u tekstu *Ljetopisa* često prolaze, navodićemo samo tri mjesta njihova pojavljivanja.

h) Riječ reht ر هت 9a/11 je umjesto sa *ṭ* /ط/ napisana sa *t* /ت/.

i) Kod fonema *z* vide se ove greške: azādeluḵ اذاده لق (umjesto azādeluḵ) 30a/12, beyāz بياز (umjesto beyāz) 39b/8, rezil رزيل (umjesto rezil) 28a/21, zāhid ذاهد (umjesto zāhid) 88b/3, zahīre زخيره (umjesto zahīre) 12b/28, 25b/4, 34b/12, zebḥ زبح (umjesto zebḥ) 80a/12.

j) Na jednom je mjestu riječ ṭā'ūn طاون 30a/22 umjesto sa ajn'om /ع/ napisana sa hemzetom. /ء/.

k) Nasuprot tome, riječ sā'iḳa ساعقه 38a/14/15, 38b/3 dva puta umjesto sa hemzetom /ء/ zabilježena je sa ajn'om /ع/.

Sve gore navedene greške u pisanju ne predstavljaju veći problem kod čitanja teksta, jer ne stvaraju poteškoću kod utvrđivanja fonetske slike pogrešno zapisanih riječi. Osim toga, veliki je broj ovdje navedenih primjera na nekom drugom mjestu u *Ljetopisu* napisan ispravno. Jedino izvjesnu nedoumicu može stvoriti način pisanja arapskih i perzijskih riječi koje sadrže fonem /b/ a koji je u turskom jeziku prešao u /p/. Naime, Bašeskija je ovakve riječi pisao i grafijom *p* /پ/ i grafijom *b* /ب/, npr.:

pahā بها 42a/15 i bahā بها 14a/16, 41a/12, 58a/3 itd;
pahāllu بهاللو 50b/1, 146b/13, 148a/8 i bahāllu بهاللو 14b/4, 25b/5, 28a/5 itd;

pāzār بازار 14b/13, 21a/24, 79b/1, 118a/3 i bāzār بازار 43b/11;
peydāh بیداه 14b/1, 16b/15, 53a/9 i beydāh بیداه 5b/8, 7b/4, 67b/5;
pirinç برینچ 22a/2 i birinc برنج 15a/6, 81a/7, 132a/14 itd.

Samo je lekseme *ḳarbūz* قریوز 8b/2 i *ṭıbḳı* طبقي 26b/18 zabilježio u izvornoj grafiji sa *b* /ب/.

Na osnovu primjera sa grafijom *p* /پ/ ovi se leksemi mogu pročitati jedoobrazno sa fonemom /p/. Uostalom, u osmanskome pismu grafija *b* /ب/ je imala vrijednost i fonema /b/ i fonema /p/. No, s obzirom na to da je Bašeskija mnogobrojnim primjerima pokazao da poznaje grafiju arapskih i perzijskih riječi, može se pretpostaviti da je možda ipak svjesno zapisao njihovu izvornu grafiju sa *b* /ب/ bez obzira na stvarnu vrijednost izgovora sa glasom /p/.

4.0. Ovako odvojeni sloj arapskih i perzijskih riječi ostavlja iza sebe sloj koji najvećim dijelom čine turski leksički i gramatički morfemi, i samo

manjim dijelom arapski i perzijski elementi, uglavnom toliko adaptirani u turskom jeziku da se "zaboravlja" njihovo strano porijeklo.

Ovaj sloj *Ljetopisa* ne odražava strogi ortografski uzus. Bašeskija je u određenim karakterističnim slučajevima odstupao od onovremenog pravopisa. Jer, kod Bašeskije neki grafemi imaju po više glasovnih vrijednosti nego što predviđa osmanska grafija, odnosno zapisivač je pojedine foneme pisao na više načina. Ovo nameće pitanja:

a) šta je mogao biti razlog da se Bašeskija služi različitim grafijama za isti fonem,

b) da li je Bašeskija, služeći se nepredviđenim grafičkim rješenjima, to činio ipak s nekim sistemom, ili stihijski i bez reda?

Dok u odslikavanju glasovnih vrijednosti u *Ljetopisu* ne vlada pouzdan sistem, u bilježenju nekih leksičkih i gramatičkih morfema u određenoj se mjeri zapaža sustavnost. To znači da je Bašeskija neke lekseme i neke sufikse pisao gotovo dosljedno kroz cijeli tekst, čak i kada se radi o grafijskim rješenjima različitim od onih koja nalaže onodobna osmanska grafija. Ovo pokazuje da nije riječ o nesistematskoj grafiji, nego da "neočekivana" bilježenja signaliziraju određene pojave koje su nekada vanjezičke, a nekada jezičke prirode, dakle nekada su ona pitanje grafije, a nekada samo djelomično pitanje grafije, a pretežnije pitanje fonetike.

5.0. Jedan tip odstupanja od pravopisa čine oni primjeri u kojima je Bašeskija istu leksemu pisao različitim grafemima sa istom glasovnom vrijednošću.

5.1. Pisanje glasa t:

Ovakav slučaj vidimo kod zamjene grafije *ط/ط* grafijom *t/ت* kao u primjerima:

taḡul- طاقلمش 3a/1/3, 35a/1, 131a/5 itd. i *taḡul*- تاقولوردي 77a/5, 81a/14, 134b/17 itd;

top طوب 5b/12, 7b/3, 9a/5 itd. i *top* توب 34a/2;

tut- طوتوب 15a/13, 16a/4, 25a/19 itd. i *tut*- توتديلر 20a/11, 27a/1, 40b/7 itd.

tutul- طوتولدي 72b/5, 145a/10 i *tutul*- توتولو 19b/5, 19a/17, 120a/3 itd.

tutuş- طوتوشوب 9b/3, 40b/3, 52b/13 itd. i *tutuş*- توتوشوب 40b/30, 41a/5, 56a/16.

U osmansko-turskom jeziku grafije *ط/ط* i *t/ت* imaju istu glasovnu vrijednost, samo je u pravopisu bilo uobičajeno da se u tvrdosuglasničkim

riječima glas /t/ piše grafijom ط/ط. Stoga gore navedeni primjeri dvojnog pisanja tvrdosuglasničkih riječi samo pokazuju piščevu nedosljednost, ali ne pričinjavaju nikakvu poteškoću oko utvrđivanja fonetske slike leksema.

5.2. Pisanje zatvorenog vokala /è/:

Ovaj je vokal u *Ljetopisu* bilježen na slijedeći način:

U otvorenom slogu tipa V na početku riječi pisan je u obliku elif + y (اي): éder ايدر 13a/6, 16a/3/8, éderim ايدر م 13a/20, éderken ايدر كن 12a/2, 15a/2, éderler ايدر لر 16b/16, 20a/12, értesi ايرته سي 17a/1, 30b/4 itd.

U zatvorenom slogu tipa VC je zatvoreni vokal è na početku riječi pisan samo elifom: ètdi اتدي 14b/10, 146b/3, 149b/11/17, ètdüm ائدم 147b/20, ètmekden اتمكدن 14a/18, ètmiş اتمش 20a/16, 20b/4, ètmişdür اتمشدر 13b/10, ètdürdi ائتدردي 146a/9 itd.

Ovaj način pisanja u tekstu *Ljetopisa* dosljedno je proveden tako da se glagol ètmek može vidjeti u neposrednoj blizini napisan na različit način: jednom sa elifom + y /اي/, drugi put samo sa elifom bez y /ي/ kao u primjeru ya éder ya ètmez يا ايدر يا اتمز 32a/16.

U zatvorenom slogu tipa CVC vokal /è/ dosljedno je pisan grafijom y /ي/: vérdi ويردي 19a/8.

U otvorenom slogu tipa CV zatvoreni vokal è gotovo je redovno pisan grafijom y /ي/: dédi ديدي 11b/25, géce كجه 5b/8, gèrü كيرو 25a/15, 27a/12. Samo je na tri mjesta označen fethom: dèdiler ددیلر 17a/7/12, 2a/16, dèrdi دردی 17b/4, dèyü دیو 35a/2, dok je kod riječi géce (كجه) na dva mjesta y /ي/ izostavljeno, pa se vidi grafija u obliku كجه 33b/14, 144b/18.

Kako se vidi iz navedenog, pisac je unutar svoga djela razvio pravila pisanja zatvorenog vokala è.

5.3. Pisanje glasa ñ

Slična je gornjima i situacija kod pisanja glasa ñ. Ovaj je suglasnik uglavnom bilježen grafijom /ك/ kao u primjerima deñiz دكيز 14b/12, 17b/23, 119b/14/15, diñlese دكلسه 36a/19, yeñi يكي 9a/20, 28b/28. Ali, utvrđeno je nekoliko primjera zapisanih dvojako: jedanput u skladu sa pravopisom grafijom ñ /ك/, drugi put grafijom n /ن/:

buñar بونار 9b/9, 137a/11 i bunar بونار 9b/9, 24b/7/8/13, 26a/6 itd;
doñ-دوكرسه 16a/23, 33a/20 i don-دندی 33a/20, 33b/6, 95a/17;
öñüñe اونونكه 24a/11, öñüñde اونونده 31a/5 i öñüne اونونه 123a/20, öñüñde اونونده 34b/16;

yaña يانه 11b/16 i yana يانه 11b/16;

yeñiçeri ينجرلری 9a/3/14, 11a/8, 57a/12 i yeniçerleri ينجرلری 14b/21.

Miješanje grafijâ ñ /ك/ i n /ن/ moglo se dogoditi zbog toga što su one pouzdano imale istu glasovnu vrijednost. Izvorni turski glas /ñ/ u zapadnom turskom jeziku već krajem 16. stoljeća svoje mjesto počeo je ustupati glasu /n/ koji mu je bio najbliži po artikulaciji. U pisanim se pak tekstovima zadržao sve do skorijeg doba. (Duman, 1995:146).

Da su ove dvije grafije i za Bašeskiju imale istu glasovnu vrijednost pokazuje i to što se obje javljaju kod pisanja pronominalnog /n/ u imenicama sa posvojnim sufiksom za 3. lice jednine u dativu. Umjesto uobičajene grafije n /ن/, Bašeskija je u donjim primjerima koristio grafiju ñ /ك/: bašuña باشوکه 15a/4, boş boşuña بوش بوشوکا 120a/3, kenduñe کندوکه 38a/6, ogluña اغلوکه 18b/7, öñüñe اوکوکه 24a/11, panacuruña بناجوروکه 37b/28, seyriñe سیروکه 27b/19, suyuña صویوکه 15a/9 itd.

Na jednom je, pak, mjestu u riječi herkesün هرکسون 52b/3 sufiks za genitiv umjesto sa ñ /ك/ zabilježen grafijom n /ن/.

- 5.3.1. Zanimljivo je, međutim, da Bašeskija koristi grafiju ñ /ك/ za glas /n/ u dvjema riječima perzijskog porijekla, što ne odgovara onovremenom pravopisu budući da je glas /ñ/ izvorno turski i da se nalazio samo u turskim riječima.

Leksem fener, koji je iz perzijskog jezika (fenār فنار) prešao u grčki, pa onda u turski u obliku fener i sa grafijskom slikom فنر, u *Ljetopisu* je zapisan na slijedeći način: feñer فکر 52b/9, 73b/3, 145a/14 itd; feñerci فکرجی 62a/2, 67b/5, 80b/8. Samo je na jednom mjestu izvedenica fenerci zabilježena grafijom n /ن/: فنرجی 63a/5.

Perzijska riječ penir (بنیر) u *Ljetopisu* je redovno zapisana u obliku peñir پکر 40a/3, 4b/2, 120a/20 itd.

- 6.0. U nekim primjerima izmijenjena grafija u *Ljetopisu* odražava stvarno stanje ili pak tendencije u turskom jeziku onoga vremena. Drugim riječima, odstupanje od važećeg pravopisa u ovom tipu primjera ukazuje na glasovne promjene koje su se razvijale u govornom turskom jeziku, a nisu bile prenesene u pismo.

6.1. Pisanje glasa /d/:

- 6.1.1. Za tvrdosuglasničke riječi koje su počinjale fonemom /t/, a u doba starog anadolskog turskog jezika bile podložne glasovnoj promjeni /t/ < /d/, Bašeskija se nastojao pridržavati pravopisa, što se vidi iz niza primjera, ali ga ipak nije konsekventno provodio.

Jedan dio riječi ovoga tipa u *Ljetopisu* su dosljedno pisane grafijom t /ط/, npr: tağ طاغ 9a/19/21, 40a/6 itd., tağıdup طاغدوب 20a/21, tağın

طغریش 27b/7b, توغان 53a/12/13, 55a/26/27, توغر-مش 15b/12, 19a/12, 19a/12, 21b/14 itd; توکسان 7b/10, 14a/12, 19b/19 itd; توکوز 9b/10, 11a/10, 11b/24 itd; تولاما 146b/8, تۇرگۇد-طورغودوب 25b/11, 118b/20.

Kod drugog dijela riječi ovoga tipa u *Ljetopisu* se vidi dvojako pisanje: sa grafijom $t/\text{ط}/$ i sa grafijom $d/\text{د}/$, što je uostalom pojava i u drugim djelima na turskom jeziku pisanim arapskim pismom. (Korkmaz, 1995:489) Kod Bašeskije su slijedeći primjeri dvojako zabilježeni:

dal دال 29b/9, 38b/23 i طال 38a/17,
 damlalu دامله لو 86b/17, 123a/21 i tamlalu طامله لو 89a/23,
 darıl-دارلمادی 127b/1 i tarıl-طاریلوب 9b/3/5, 28b/7, 35a/2, itd.,
 doğ-دوغمش 13b/9 i toğ-طغمشدر 11b/24, 12a/22, 15b/12, itd.,
 doğru-دوغرۇ 49b/19 i toğru-طوغرۇ 10b/14, 27b/11, 52b/12 itd. i toğrı طغری 91a/1, 143a/5, 146a/1;
 dur-دوره رق 36a/1, 39a/19, 40a/6 itd. i tur-طورر 38a/19, 71a/19;
 kudur-قودوردی 138b/9 i kutur-قطورمش 138b/9.

Sasvim je vjerovatno da grafija $d/\text{د}/$ u ovim primjerima upućuje na fonetsku sliku navedenih leksema, dok je grafija $t/\text{ط}/$ samo njihova tradicionalna grafijska slika. U ovom slučaju može se pretpostaviti da grafem $t/\text{ط}/$ u gornjim, jednoobrazno napisanim primjerima također ima vrijednost glasa $/d/$.

Da grafem $t/\text{ط}/$ u *Ljetopisu* može imati vrijednost glasa $/d/$ očigledno pokazuje domaća riječ *dugi* koju je Bašeskija napisao u obliku طوغي 136a/4.

6.1.2. Međutim, neobično je to što je Bašeskija nekoliko turskih tvrdosuglasničkih riječi sa inicijalnim glasom $/t/$, koje nisu bile podložne glasovnoj alternaciji $/t/ < /d/$, zabilježio grafijom $d/\text{د}/$: dağ-دافسون 31a/4, dağul-داقلمه 34b/15, domruk-دومرقلر 41a/1, dut-دوتدی 81b/13, 90a/12, 96a/6, 130b/15, 1333a/12, 148b/23, dutuş-دوتوشور 30b/20.

Iz navedenih se primjera vidi da je njihov broj u *Ljetopisu* zanemarljivo mali. Osim toga, svi su navedeni primjeri u tekstu *Ljetopisa* više puta zabilježeni grafijama $t/\text{ط}/$ ili $t/\text{ت}/$. (up. 5.1.), dok se leksem *tomruk* susreće u tekstu *Ljetopisa* srazmjerno često, uvijek u liku طمرق ili طومرق ili طمروق.

Iako se glasovna promjena $/t/ < /d/$ odvijala u prošlosti turskog jezika vrlo neravnomjerno, i u vremenskom i u prostornom smislu, smatramo da ovdje navedeni primjeri sa grafijom $d/\text{د}/$ nisu posljedica utjecaja dijalekata u kojima je ona, eventualno, bila razvijena, nego da se jednostavno radi o zapisivačevoj omašci koja je mogla biti posljedica miješanja promjena u jeziku i utjecaja važećeg pravopisa.

6.2.1. Pisanje glasa /d/ u inicijalnoj poziciji zanimljivo je i kod turskih mehkosuglasničkih riječi kod kojih se u osmanskome jeziku događala glasovna promjena /d/ < /t/. Naime, glasovna promjena /t/ < /d/, koja se razvijala u starom anadolskom turskom jeziku, kod tvrdosuglasničkih riječi je tekla sporo i neravnomjerno, dok je za mehkosuglasničke riječi uglavnom bila okončana u ovoj etapi, pa je prešla i u pismo. (Korkmaz, 1995:501) Međutim, problem nastaje u kasnijem periodu osmanskog jezika kad je došlo do glasovne alternacije /d/ < /t/ kod istih ovih mehkosuglasničkih riječi. Klišeizirani pravopis nije dozvoljavao bilježenje ove glasovne promjene, pa su se leksemi podložni promjeni /d/ < /t/ pisali grafijom d /د/ bez obzira na pravu vrijednost izgovora.

Bašeskija je ovaj tip riječi dosljedno pisao prema važećem pravopisu, grafijom d /د/: (ufak) defek اوفاق دقق 133a/7, depe دبه 39b/19, 40b/28, 96b/3 itd., depele- دبه له ديلر 18b/10, 24a/20, 39b/19 itd.; depelen- دبه لندی 43b/16, depreş- دبره شوب 24b/7, 95b/26, depşi دبیسی 146b/8, ditre- دتردی 146a/9, ditreme دتره مه 147b/19, düken- دوکندی 41a/12, dürlü- درلو 9a/17, 15b/4, 20b/3 itd.

S obzirom na to da ovi leksemi u savremenom turskom jeziku u inicijalnoj poziciji imaju glas /t/, nameće se pitanje konačne glasovne vrijednosti grafema d /د/ u gornjim primjerima: da li je ovakvo bilježenje samo stvar pravopisa ili ipak i izgovora? Jer, Bašeskija je, pored gore navedenog oblika depe na jednom mjestu istu riječ zapisao u obliku tepe grafijom t /ت/: تبه 153b/16, što je vrlo vjerovatno bio njezin oblik u govornom jeziku u vrijeme kad je nastajao *Ljetopis*. Uostalom, ovo je općenito teško pitanje u turskom jeziku, pošto pravopis ne daje pouzdane podatke kada se i koliko brzo razvijala glasovna promjena /d/ < /t/ kod mehkosuglasničkih riječi.

6.2.2. Sigurno je da se primjeri deferiç دفرج (>teferrüc) 15b/2, dendürüst دندریست (>tendürüst) 78b/1 i düfeng دوفنگ (>tüfeng) 57a/10 mogu dovesti u vezu sa gornjim primjerima. Naime, ove tri lekseme u izvornom jeziku počinju fonemom /t/, i u turski su jezik preuzete također sa glasom /t/. I Bašeskija ih je na mnogo mjesta zapisao u izvornoj grafiji sa t /ت/: teferrüc تفرج 21a/21, 21b/3, 24b/13 itd; tendürüst تن درست 74a/12, 75a/15; tüfeng توفنگ 34a/23, 38a/2, 39b/11 itd. No, kako ove tri riječi u fonološkom sistemu turskog jezika odgovaraju mehkosuglasničkim riječima, vjerovatno ih je Bašeskija na gore navedenim mjestima, po jedanput, omaškom zabilježio grafijom d /د/, onako kako je pisao turske mehkosuglasničke riječi sa početnim glasom /t/d/.

7.0. Većina primjera gdje je Bašeskija odstupio od onodobnog pravopisa može se razumjeti tek uzimanjem u obzir dijalekatskih osobnosti turskog govora koji se koristio u Bosni. Osim toga, u Bašeskijinoj grafiji vide se i elementi domaće alhamijado pismenosti. Zapravo se dijalektološke osobnosti i karakteristike domaće pismenosti preklapaju. U ovom su smislu zanimljivi primjeri koje niže razmatramo.

7.1. Hemze kao grafijska distinkcija:

U *Ljetopisu* se kod određenih leksema vidi zabilježeno hemze, iako to osmanski pravopis ne predviđa. Primjeri:

ça'uş جاوش 7a/15, 9a/14/15, 35a/3 itd.; kara'ul قراول 55a/14, kâ'ur كاور (>gâvur) 16a/16, 22b/7, 25a/19 itd.; ka'un قاون 8b/2, 46a/5, 58a/4; ka'uk قاولق 20a/21, 12b/14; ka'ukci قاولقى 58b/12, 71a/2, 89a/12 itd.

Zajednička je karakteristika ovih primjera da je hemze zabilježeno iznad grafije v /و/ koja dolazi poslije elifa. Zanimljivo je da je pisanje ovih leksema identično pisanju leksema Arna'ud ارنأود 46a/21, 49a/20, 49b/9 itd. i ta'uk طاولق 88a/13, 123b/6 čiji pisani lik u *Ljetopisu* odgovara važećem pravopisu. Stoga se sa sigurnošću može reći da hemze u gornjim primjerima ukazuje na nediftongalnu sekvencu vokalske grupe /au/ koja pripada različitim slogovima.

Poznato je da u bosanskom jeziku postoje oblici Arnaut, čauš, daul, kaur (>gâvur), kauk, pa gornje pisanje upućuje na upravo ovakav izgovor.

I u domaćim je riječima sa nediftongalnom vokalskom skupinom /au/ Bašeskija redovno koristio hemze kao diferencijalni grafijski znak, npr.: pa'učina باؤچنه 29b/9, pa'ukina باؤكنه 29b/8/1/16, 32a/17, za'ušniçe ز اوشنجه 70b/35.

Treba podsjetiti da se ova upotreba hemzeta u bosanskim riječima susreće u našim alhamijado tekstovima, s tim što se odnosi još i na nediftongalnu vokalsku skupinu /ao/. (Janković, 1989:18-19).

7.2. Pisanje glasa /g/:

Za osmansku je grafiju karakteristično da se palatalizirani fonem /g/ bilježio grafijom /گ/, dok se nepalatalizirano /g/ bilježilo grafijom /غ/, što je i Bašeskija, općenito gledajući, poštovao. Ipak, ovdje ima odstupanja u tom smislu što je Bašeskija palatalno /g/ nekada pisao grafijom /غ/.

7.2.1. Grafem ğ /غ/ za palatalni glas /g/ vidi se u primjerima. çengel جنغل 154/5, dizge ديزغه 138a/21, dizgin ديزجين 27a/13, düzgün دوزگون 30b/5, 32b/21, 80b/21, sergi سرغي 97b/5, tezgere تزغره 124b/7, 137a/9, tezgereli تزغره لي 65a/1, 65b/8.

Od ovdje navedenih leksema sergi i tezgere su na drugom mjestu u *Ljetopisu* zabilježene grafijom g /ك/ u skladu sa pravopisom: سرکي 23a/9, 28a/8, 118a/20 i تزکره 137a/18. Svi se ostali primjeri sreću samo na gore navedenim mjestima.

Za glas /g/ u ovim leksemima karakteristično je da je bio podložan palatalizaciji /g'</g'</c/ u nekim balkanskim turskim dijalektima u koje spada i turski jezik koji se u prošlim stoljećima upotrebljavao u Bosni. O tome svjedoče i dvojaki oblici nekih od ovih primjera u Škaljićevom Rječniku: "cengel" i "cendjel", "dizgin" i "dizdjin", "sergija" i "serdjija". Stoga se čini mogućim da je Bašeskija upotrijebio grafiju ğ /غ/ s namjerom da uputi na izgovor ovih leksema sa glasom /g/.

To što je Bašeskija u ovim primjerima koristio grafiju ğ /غ/ da ukaže na glas /g/, umjesto predviđene grafije g /ك/, može se dovesti u vezu sa pisanjem glasa /g/ u domaćoj pismenosti gdje je on redovno označen grafijom ğ /غ/, dok je grafija g /ك/ mogla označavati i glas /dj/.⁴ (Janković, 1989:15) Bašeskija je također u domaćim riječima glas /g/ redovno pisao grafijom ğ /غ/ što pokazuju primjeri: Begić باغیک 124b/9, Cigo جیغو 82b/15, giribav گیریباو (>grbav) 129a/22, Glavić غلاویک 65b/71, gušav گوشاو 94b/24, Cango كانغو 81a/2, pelengaće بلنجه 118b/12, požegača بوزأغچه 8a/5, 15b/12, 28a/11, 29b/7, itd. Rogač روغاک 68b/2, Dugi طوغي 136a/4, jagode یاغود 32a/19.

7.2.2. Za palatalno /g/ Bašeskija je koristio grafiju ğ /غ/ i u primjerima gdje se ovaj glas našao u intervokalnoj poziciji:

değişdi دغشدی 136a/6, deġenek دغنق (>degnek) 25a/22, 26a/11, 44a/5 itd.; eġlenürdi اغلوردی 85a/17, eġri اغری 85b/21, eġri böġri اغری 143a/1, öġrenmiş اوغرنمش 93b/14.

Grafijom ğ /غ/ Bašeskija se služio za bilježenje palatalnog sekundarnog /g/ u poziciji osnova+sufiks, također kad je palatalno /g/ u intervokalnoj poziciji: çüçüġi جوچوغي 7b/17, çüçüġi büyüġi جوچوغي بوره 16a/24, çüçüġini büyüġini بیوغنی بیوغنی 7a/11, yüregiyle غیله 146a/9 i dr.

Ista se grafija vidi i za palatalno sekundarno /g/ na granici sufiks + sufiks:

- sufiks -luk:⁵ güzellüġiyle كوزللوغیله 30a/26, imāmetlüġi امامت لوغی 30a/12, imāmetlüġe امامتلوغه 41b/11, şāhidlüġe شاهدلوغه 41a/9, şenlüġi شنلوغی 34a/2, şeyhlüġe شیخلوغه 31a/2.

⁴ O grafiji g /ك/ upotrijebljenoj u *Ljetopisu* za turski glas /c/ vidjeti niže (8.3.1.)

⁵ Ovaj sufiks čitamo sa labijaliziranim vokalom na osnovu Bašeskijinog bilježenja grafije /ğ/ kao oznake vokala /u/ svaki put kad je na riječ sa ovim sufiksom došao neki drugi sufiks koji

- sufiks za buduće vrijeme -ecek: édeceğini ایدہ جغنی 80b/4, öldürecekine اولدر جغینه 144a/7.

- sufiks za particip -dik: bildiğim بلدیغم 84a/18, ettiđi ایدیغی 89a/23, eylediğim ایلیدیغم 6b/3, 7b/13, 8b/7, itd., geldiğim کلدیغم 41b/7, getürdiđi کتوردیدیغی 86b/28, gezdidiđi كزدیدیغی 27a/25, gitdiđimüzde کندیغمزده 15b/3, gördiğim کوردیغم 44a/17, 147b/14, göründiđi کرونیدیغی 148b/8, vèrdiğim ویریدیغم 40b/6 vb.

- sufiks za infinitiv -mek: etmeđiyle اتمیغیله 7a/18, görmeđiyle کورمیغیله 72b/4, vèrmeđe ویرمهغه 27b/, vèrmeđiyle ویرمیغیله 20b/4.

Iako je palatalno /g/ u intervokalnoj poziciji u *Ljetopisu* pretežno pisano grafemom /غ/, ova grafija nije konsekventno provedena, pa se sufiks -luk na dva mjesta vidi zabilježen grafijom گ /ك/: gitmeklugi گتمک لوكي 149b/20, řenlugi شنلوكي 21a/1, dok je ovakvo bilježenje kod sufiksa -dik još češće: diledigini دیلیدیگنی 34a/24, eylediđi ایلیدیگي 17b/3, 44a/24, eyledüđi ایلدوگي 154a/21, geldiđi کلدیگي 146a/3, geldüđi کلدوگي 145a/5, gördüđi کوردوگي 134b/15, götürdüđi کتوردوگي 138a/17; sevdigini سویدیگنی 91b/5.

Karakteristika je balkanskih turskih dijalekata da čuvaju u izgovoru glas /g/ u intervokalnoj poziciji, ispred konsonanta i u finalnoj poziciji (Nemeth, 1956:17), za razliku od književnog jezika u kojem je ovaj glas prešao u "mehko /g/" sa vrlo slabom glasovnom vrijednosti. Stoga je vjerovatno da se pisac u ovim primjerima služio grafijom گ /غ/ ukazujući na izgovor sa glasom /g/.

7.3. Pisanje glasa /k/:

Slično pisanju palatalnog i nepalatalnog /g/, u osmanskoj se grafiji palatalizirani fonem /k/ bilježio grafijom ک /ك/, a nepalatalizirani fonem /k/ bilježio se grafijom ک /ق/. No, Bašeskija je palatalno /k/ nekada pisao grafijom ک /ق/:

ahenklär آهنقئر 34b/18, böcek بوجق 23a/20, çek- چقدقئر 9a/16, 17b/18, 18a/8 itd; çökük چقوک 9b/10, deđenek دغنعق 25a/22, 43b/12, 84b/4 itd; dibek دیبقئر 37b/16, döşek دوشق 70b/33, düdük دودق 40a/1, ekşik ایشقئبلو 91a/8, fişek فشق 91b/16, gerdek کردق 31a/15, işkenbelü ایشقئبلو 81a/1, kezten قزتن 59a/21, keztenci قزتنجی 91b/25, küsür قسور 36a/22, 40b/8, 41a/19 itd; sürtük سورتوق 80b/4, şimşek شمشقئر 35a/25, 144a/15, zeyrek زیرق 73a/11.

počinje vokalom, pa se sufiks -luk razdvojio na dva sloga, kao u ovdje navedenim primjerima. S obzirom da je na ovaj način Bašeskija ukazao na labijalizirani vokal ovoga sufiksa, može se pretpostaviti da je oblik koji je Bašeskija izgovarao blizak obliku koji ovaj sufiks ima u našem jeziku. Stoga smo uzeli tvrdvu varijantu vokala.

U navedenim primjerima fonem /k/ ima istu poziciju; uvijek je na kraju sloga, osim u tri primjera (iškenbelü, kezten, küsur). Broj se ovakvih primjera povećava kad dodamo i turske sufikse kod kojih je palatalno /k/ na kraju sloga zabilježeno grafijom /ق/:

-sufiks -luk: bedelluk بدلتق 29b/25, dilenciluk ديلنجي لق 27a/18, gözlük كوزلق 93b/2, imāmetluk امامتلق 30a/11, 35a/15, kiseluk كيسه لق 94a/7, körlük كورلق 20a/16, 35a/8, mevlevilük مولويلىق 37b/24, nā'ibluk نابع لقتن 2b/27, seneluk سنه لق 27b/10, şehadetluk شهادتلق 16a/2, vekilluk وكيللىق 91b/13, yeşilluk يىشلىق 43b/16, 153b/17, Zilciluk زلجي لق 21a/24, 36a/15 itd.

- sufiks za deminutiv -cik: dilcik ديل جق 29b/18, divānecik ديوانه جق 92a/12, köprücik كوبريجق 29b/5, 144a/22, köşkcik جق كوشك 21b/18 i dr.

- sufiks za buduće vrijeme -ecek: bilinecek بلنه جق 154a/12, diyecekler ديه جق لر 31b/21, dönecek دونه جق 34b/3, gelecek كله جق 148b/19, söylenecek سويلنه جق 37b/5;

- sufiks za particip -dik: çekdikleri جكدقلىرى 36b/21, dikdikleri ديكدقلىرى 12b/19, nazr eyledikde ايلدقده 83b/13, geçdikde كجدقده 13b/16, 42a/5, geldikde كلدقده 9a/15, 20b/10, 36b/8, 38b/16, gitdikde گتدقده 80b/5, gördükde كوردقده 149b/9, indikde اندقده 29a/14, öldükde اولدقده 87a/16, söyledikde سويلدقده 80a/10 itd.

- sufiks za infinitiv -mek: ettirmek ائتدرمىق 20a/13, eylemek ايلمق 31a/24, getirmek كتورمق 18b/7, incinmek انجمنق 20a/9, sürmek سورمق 14a/2;

- sufiks 1. lica množine perfekta određenog: eyledük ايلدق 32a/13 gördük كوردق 34b/24, vërdük ويردق 18b/22.

S obzirom na to da je za balkanske turske jezike karakteristična snažna palatalizacija /k'</k"/, čak i /k'</ç/, može se pretpostaviti da grafija ک /ق/ u gore navedenim primjerima sugerira čuvanje glasa /k/. Pri tome treba imati u vidu da je spomenuta glasovna promjena česta kod palatalnog /k/ na početku riječi, odnosno na početku sloga, dok se na kraju sloga /k/ uglavnom održalo u svojoj izvornoj vrijednosti. (Adamović, 1973:234). Ovu pretpostavku potvrđuju i tri primjera u kojima je grafija ک /ق/ upotrijebljena za palatalno /k/ u nekoj drugoj poziciji, a ne na kraju sloga, (iškenbelü, kezten, küsur), budući da su se ove riječi zadržale u našem jeziku kao turcizmi sa glasom /k/, dakle bez palatalizacije.

Sa sigurnošću se može reći da se Bašeskija za palatalni fonem /k/ u ovom tipu primjera poslužio grafijom ک /ق/ pod utjecajem domaće pismenosti gdje je fonem /k/ gotovo uvijek označavan grafijom ک /ق/. (Janković, 1989:20)

U *Ljetopisu* je Bašeskija također fonem /k/ u domaćim riječima pisao grafijom ک /ق/, kako pokazuju brojni primjeri: kuluç قولوج (>ključ) 32a/6, Banaluğa بنالوقه 118b/3, Burek بورق 76b/4, Çarenik چاره نيق 86b/12, Dubrovnik دوبرونيق 40a/11, Ćalucerka قالوجرقه 25a/19, Keķer'ez ققه راز 129b/5, K'ešo قاشو 42b/18, 77a/11, konušar فونوشار 95a/21, Košta قوسطه 93a/29, Kruško قوروشقو 61a/8, Pataķ باطاق 64b/9, smırıknut سمیريقنوت (>smrknut) 93a/3, Viratnik وير اتنيق 8a/9, 15a/9, 18b/19, itd.

8.0. U određenim slučajevima Bašeskija je odstupio od onovremenog pravopisa u tom smislu što se poslužio grafijama koje su se koristile za određene foneme u domaćoj pismenosti. Za ovaj tip odstupanja karakteristično je to da upotrijebljene grafije ne stoje u vezi sa stvarnom vrijednošću izgovora. Njihova se glasovna vrijednost može utvrditi tek kad se uporede sa onom koju nose u bosanskim alhamijado tekstovima.

8.1. Pisanje glasa /ç/:

8.1.1. Za ovaj su se fonem u osmansko-turskom pismu koristile grafije ç /چ/ i c /ج/. Ovakav se način pisanja i ne smatra dvojakim jer se grafem c /ج/ u leksemima npr.: ağaç اغاج 8b/10, 9b/16, 23a/20 itd; çabaladılar جبالاديلر 34a/1, çam جام 44a/8, elçi العجي 44a/11, geçen كجن 35b/23, 8a/21, 18a/26, kaçar فچار 10a/8, kılıç قلع 56b/20, 74a/14/16, 78b/13 itd; serdengeçti سردنگجدي 10a/18, 18b/10, 71b/13 itd. i ne može pročitati drugačije nego glasom /ç/. Samo, bilježenje glasa /ç/ grafijama /چ/ i /ج/ predstavlja problem kad treba utvrditi da li je u određenim pozicijama došlo do ozvučavanja /ç/ > /c/ kao npr. u slučajevima niçe > nice, suçı > suci i sl. (Korkmaz, 1995:500)

Međutim, za osmansku je grafiju neočekivana situacija kad se fonem /ç/ odslika grafemom ک /ك/, što se kod Bašeskije vidi u slijedećim primjerima:

a) Na početku riječi:

kadır کادر (>çadır) 11a/10, 30a/9, 32b/17/18 itd; kadırcı کادرجي (çadırcı) 74a/15, 136b/5; kamur کامور (>çamur) 13b/18, 14a/15, 23b/6 itd; katal کاتال (>çatal) 74a/7, kenber کنبر (>çenber) 51a/1, kete کته (>çete) 15a/19, 55a/14, 123b/20/21 itd; keyrek کيرک (>çeyrek) 11b/24, 22a/3, 40a/2/27 itd; kiçek کيچک (>çiçek) 6a/11/15, 7b/16, 15b/13/26 itd; Kifut-hâne کيفوت خانه (>Çifut-hane) 6a/20, 32b/22, 56a/16; kirçin کيرچين (>çirkin) 33b/2, 70b/33 kirkin کيرکين (>çirkin) 75a/4, 89a/6, 90b/26 itd; koban کوبان (>çoban) 41a/1, 83b/17, 119b/13 itd; kocuķ کوجوقلر (>çocuk)

67b/2, korap كوراب (>çorap) 131a/9, korba كوربه (>çorba) 142b/12, kürük كورك (>çürük) 23b/1.

b) U sredini riječi:

elki الكي (>elçi) 41a/13, gerki كركي (>gerçi) 19b/8, ükünci اوكونجي (>üçünci) 141b/10.

c) Na kraju riječi:

hallāk حلاك (>hallāç) 74a/24, 124a/6/23, 135b/10 itd; teferik تفرك (>teferrüc) 25b/4..

Kako se vidi iz navedenih primjera, ovaj se način pisanja susreće češće za fonem /ç/ u inicijalnoj poziciji, dok je u medijalnoj i finalnoj poziciji toliko rijedak da se može smatrati sporadičnim, tim prije što je više od polovine ovakvih primjera na nekom drugom mjestu u *Ljetopisu* zabilježeno grafijom ç/c /ج/ج/: elçi الجي 44a/11, hallāç حلاج 30a/18, 59a/18, 60b/4 itd; teferük تفرك 21a/21, 21b/3, 24b/13 itd.

8.1.2. Ova crta grafije u Bašeskijinom *Ljetopisu* paralelna je bilježenju fonemâ č/ć u bosanskoj alhamijado pismenosti gdje se pored grafema ç /ج / koristio i grafem k /ك/ (Janković, 1989:15 i 20). Bašeskija je također u domaćim riječima, antroponimima i toponimima, foneme /č /ć/ većinom bilježio grafemom k /ك/. Evo tih primjera:

hokemo li hokemo حوکه مولي حوكمو (>hoćemo li hoćemo) 30a/4, kadina كادينه (>cadina) 7b/16, 119a/22, 148a/16/18/19, opankar اوبانکار (>opançar) 75b/8, pelengake بلن غاکه (>pelengaće) 118b/12, požeğaka پوز اعاکه (požeğaća) 7b/11, uki اوکي (>uoçi) 33b/14.

Izgoške ازغوشکه (>Izgošće) 41b/7, Kaynice كاینجه (>Çayniçe) 8a/7, Kemalüša كمالوشه (>Ćemaluša) 8a/12, 28b/1, 91a/20 vb.; Kobaniya كوبانیه (>Çobanija) 19a/16, 37b/9, 41a/1 vb.; Kopaki قوباکي (>Kopaçi) 17b/15, Niķšik نقشیک (>Niķšić) 37a/6, Pokitel بوکیتل (>Počitel) 90a/11, Poloka پولوکه (>Ploča) 149a/23, Vogošće وگوشکه (>Vogošća) 94b/24 itd.

Kayo کایو (>Çayo) 22b/16, K'elo کالو (>Ćelo) 70b/16, 85a/16, Kesir'ep كشيرأب (>Češirep) 20a/10, Komara كوماره (>Ćomara) 33b/10, 118b/4, Kupo کوبو (>Ćupo) 81a/5, Miko میکو (>Miço) 67a/6, Mlako ملاکو (>Mlaço) 63a/6, Ploko بلوکو (>Pločo) 60a/7, Preslikar براسلیکار (>Presliçar) 89b/29, Yabukar یابوکار (>Yabuçar) 118b/9 itd.

Pisanje fonema /č/ć/ grafemom k /ك/ osobito je često u domaćim prezimenima kod finalnog fonemskog niza -ić koji je Bašeskija gotovo dosljedno bilježio u obliku يک npr.:

Bašagić باش اغيك 32b/4, Ćosić جوسيك 82b/12, Dugmić دوغميك 71a/21, Efendić افنديك 130b/5, Gurdić غورديك 92a/9, Hasanagić حسن اغيك 39b/4, Hodžić حوجيك 75b/1, Žigić زيغيك 82b/1, Karačić قره جيك 136b/21, Puhic بوحيك 86a/16, Sejmić سيميك 119b/19, Sofić صوفيك 80b/1, Jusić يوسيك 118b/9 itd.

U *Ljetopisu* je utvrđeno nekoliko primjera domaćih riječi u kojima je fonem /č/ zabilježen grafijom /چ/, ali ove su riječi na nekom drugom mjestu napisane grafijom /ك/:

Ḳovačić قواچ 28b/8, 32b/10 i Ḳovačik قواچك 32b/10, 153b/15

pa'učina باوچينه 29b/9 i pa'ukina باؤكينه 29b/8, 2a/17

požeĝača بوز أعاچا 29b/7 i požeĝaka بوز أعاكه 7b/11

Teberrić تبرج 15a/1, 39b/6, 41a/2 (>Trebević) i Teberrik تبرك 38b/2, 39b/7.

Kod prezimena samo se u primjerima Bilić بلج 63a/8, Čabrić 8a/10, Daičić دبي جج 62a/11, Hadžić حاجج 63b/2, Olovčić اولوچج 63a/7 i Tanković تانقويچ 60b/7 vidi pisanje grafemom č /ج/ što je zanemarljivo mali postotak u odnosu na cjelinu teksta.

Fonem č/ć u inicijalnoj poziciji kod domaćih prezimena nedosljedno je bilježen kako sa /ج/ tako i sa /ك/, neki primjeri čak na različitim mjestima u dva različita lika, npr: Kajo كايو 96a/16 i Čajo چايو 67a/10, Kemerli-zade كمرلي ذاده 58b/6 i Ćemerlü-oglu جمرلواغلي 74a/11, Kinar كينار 76a/5 i Ćinar جنار 74b/18.

8.1.3. U vezi s navedenim primjerima može se reći da je vjerovatno uticaj domaće pismenosti razlog što je Bašeskija nekada u turskim riječima koristio grafiju k /ك/ za fonem /č/. S obzirom na to da su riječi çadır, çete, çeyrek, çiçek, Çifut, çirkin, çoban dosljedno bilježene sa k /ك/, čini se da se ova grafija odnosi na one riječi koje je Bašeskija "osjećao" domaćima, iako su to zapravo turske riječi koje su našle svoje mjesto u bosanskom jeziku.⁶ Ovo je očigledno i u primjeru gdje je Bašeskija vlastito ime Bāšçārşū (Baščaršija), koje je na mnogo mjesta zabilježio u liku باش چارشو 8a/1, 149b/14 itd. na jednom mjestu ipak zapisao u obliku Baškārşū باش كارشو 28b/15. Riječi çatal i çocuk samo su na gore navedenim mjestima po jedanput zabilježene sa k /ك/ iako se u *Ljetopisu* često susreću u izvornoj grafiji, što može biti zapisivačeva omaška, dok riječi çenber, çorap, çorba i çürük prolaze samo po jednom u tekstu.

⁶ Ovdje ostavljamo po strani da su neki od ovih leksema perzijskog porijekla (npr: çadır>çader>çatr, çeyrek>çâryek, Çifut>Cehûbân>şûrbâ) zato što su u bosanski jezik ušli iz turskog jezika u kojem su već bili pretrpjeli transfonemizaciju.

U svim navedenim primjerima nema nedoumica oko utvrđivanja glasovne vrijednosti grafema k /ك/: ona je uvijek /ç/, odnosno /č/.

- 8.2. Kad uporedimo pisanje glasova /k/ i /ç/ u *Ljetopisu*, mogla bi se nametnuti dilema nije li pisac grafem k /ق/ uvijek koristio za fonem /k/, a grafem k /ك/ za fonem /ç/, tj. ne zakriva li grafem k /ك/ fonetsku osobenost bosanskog turskog jezika koja podrazumijeva palatalizaciju /k/ < /k" / < /ç/. To bi značilo da u primjerima 'asker عسكر 18b/1, iken ايکن 9b/3, ikinci ايکنجي 18b/2, kirā کیرا 9b/1, kimesne کمسنه 18b/2, köpek کوبک 73a/18, kürkī کورسی 13a/1, 44a/22, 52b/15, kürsi کورسي 19b/3 itd. grafija k /ك/ ima vrijednost glasa /ç/: așçer, içen, içinci, çira, çimesne, çopek, çurçi, çursi itd.

Međutim, ovakav je zaključak teško izvesti iz više razloga:

a) U *Ljetopisu* se dva grafema k /ق/ i k /ك/ javljaju u naporednoj upotrebi, pa se nailazi na istu sufiksalsnu morfemu jedanput zabilježenu sa k /ق/, drugi put sa k /ك/. Npr.:

- sufiks - luk: begenmemekluk امين لك بکنمه مک لك 39b/21, emīnluk امين لك 26b/10, Ferenkluk فرنك لك 19a/18, 149a/15, ḥastaluk حسته لك 118a/1, istemekluk استمك لك 34a/15/16, kıralluk قرالك 147b/7, pekluk بکلکندن 19a/20 (up. 7.3.).

- sufiks za buduće vrijeme -ecek: diyecek ديه جک 34a/18, 9b/12, èdecek ايده جک 28b/6, 31a/15, 45b/11, itd., gidecek (iken) ايکن کيده جک 9a/5, vèrecek ويره جک لr 12a/19 (up. 7.3.).

- sufiks za particip -dik: dèdikde ديدکده 4b/9, 81a/11, dèdiklerinde اتدیکلری 79a/16, 89a/22, ètdikde اتدکده 29a/22/24, 73a/28, ètdikleri ايتدکلى 87a/8, 135b/3, eyledikleri ايلدکلى 19b/21, geldikleri کلدکلى 14a/19, geldiklerinde کلدکلى 123a/16, söyledikleri سويلدکلى 43a/17, vèrmediklerinden ويرمدکلى 43b/2 (up. 7.3.).

Ako grafija k /ق/ za palatalno /k/ u turskim riječima upućuje na glasovnu vrijednost /k/, (za razliku od /ç/) onda treba očekivati da je glasovna vrijednost ista i kad je upotrijebljena grafija k /ك/. U tom se slučaju grafija k /ك/ u turskim riječima može uzeti u vrijednosti palatalnog /k/, izuzimajući primjere tipa çadır (کادر) kod kojih se grafija k /ك/ i ne može drugačije pročitati nego glasom /ç/, s obzirom na oblik ovoga tipa riječi i u turskom i u bosanskom jeziku.

b) Palatalizacija /k/ < /ç/ u rumelijskim turskim dijalektima nije bila ravnomjerno zastupljena o čemu, između ostalog, svjedoče i turcizmi sa ovim palatalom sačuvani u našem jeziku u dvostrukoj varijanti: asker i

ašcer, katib i ćatib, Kazim i Ćazim, kefil i ćefil itd. (Škaljić). Stoga je teško utvrditi da je grafija k /ك/ u turskim riječima za Bašeskiju imala isključivo vrijednost glasa /ç/. Ovdje treba spomenuti i sljedeću karakteristiku. Ima nekoliko turskih riječi koje su u *Ljetopisu* redovno napisane grafijom koja jasno pokazuje glasovne promjene /k/</ç/ i /g/</c/, karakteristične za neke balkanske turske dijalekte. Broj je ovih riječi u *Ljetopisu* mali, a kako je njihovo pisanje u ovoj izmijenjenoj grafiji uglavnom dosljedno provedeno, može se zaključiti da je Bašeskija zabilježio glasovnu promjenu /k/</ç/ (također i /g/</c/) ondje gdje ju je čuo i vjerovatno i sam izgovarao, npr: çâr جار (>kâr) 93a/17, 124b/17, 129a/19 itd; çârcı جارجي (>kârcı) 62a/8, cā'ur جاور (>kaur>gâvur) 12b/20, 20a/1, 38a/9 itd; Çilîd جليد (>kilid>kilit) 80a/12, 126b/15, 135a/16, çöle جوله i çölle جواله (>köle) 10a/12, 32a/4, 63b/9 itd; çüçük جوجوق (>küçük) 6b/14, 7a/11, 8b/7 itd; çünk جونك (<künk) 17b/4, 21b/12; erçek ارچك (>erkek) 8a/4, 23b/13, 28a/1 itd; erçeň ارچك (<erken) 18b/15, 23b/3, 30b/2/3 itd; iĉindi ايچندي (<ikindi) 5b/8, 16b/19, 134b/17, yarınĉi يارينچي (<yarınki) 132a/13, 135a/5, 144a/16b itd.

c) Iako je u domaćim riječima glas /ć/ć/ mahom bilježen sa /ك/, i ovdje ima primjera u kojima se jasno vidi kako grafija k /ك/ ima vrijednost glasa /k/, npr. toponim Travnik redovno je zabilježen u obliku تراونيك: 14a/11, 14b/6, 30b/13 itd. Domaća prezimena Kećeci كچجي 70a/12, Kepki-oglı اوغلي كچكي 65b/3 i Kurbeg-oglı اوربگ اوغلي 94b/16 zapisana su grafijom k/ك/. U svim ovim primjerima grafija k /ك/ ima vrijednost glasa k.

8.3. Pisanje glasa /c/:

Osim predviđene grafije /ج/ za fonem /c/, Bašeskija je dao i neka neočekivana bilježenja, kao što će pokazati niže navedeni primjeri.

- 8.3.1. Na nekoliko je mjesta Bašeskija primijenio grafiju g /ك/ za fonem /c/: eglence اكلنكه (>eglence) 83b/5, gömerd كومرد (>cömerd) 142a/2, Guro گُرو (>Curo) 91b/16, gübbeli كبه لي (>cübbeli) 65a/8, uguz اوگوز (>ucuz) 42a/16. Ova grafija predstavlja paralelizam načinu bilježenja fonema /dj/ u alhamijado tekstovima u kojima se osim grafije c /ج/ susreće i grafija g /ك/. (Janković, 1989:15). Ipak, primjeri u kojima je fonem /c/ zabilježen grafijom g /ك/ u *Ljetopisu* su malobrojni, gotovo sporadični, pa se ovo pisanje i ne može uzeti ozbiljnom crtom grafije, nego samo kao slučajna bilježenja. O zapisivačevoj nedoumici oko pisanja fonema /c/ grafijom g /ك/ svjedoče ovi primjeri:

Toponim Ilidža (>Ilica) je na jednom mjestu (15a/10) zabilježen u obliku ايلكه (Iliga), a samo dva reda niže (15a/12) u obliku Ilica ايليجه. Riječ cömerd je na 71a/6 ovako zapisana: كوجومرد. Na jednom je drugom mjestu riječ ticaret zabilježena u obliku tigāret تڪارت, ali je prekrivena, a do nje je upisan ispravan oblik ticāret تجارت (83b/16).

Ovdje navedeni primjeri ne predstavljaju problem oko utvrđivanja fonetske vrijednosti grafije g /ك/ jer se oni niti ne mogu pročitati drugačije nego glasom /c/. U domaćim je prezimenima Bašeskija fonem /dj/ bilježio i grafijom c /ج/ i grafijom g /ك/, pa se susreće dvojako bilježenje istoga prezimena, npr.: Djedjibula ججي بوله (67a/3) i Gedjibula كجي بوله (66a/4), Djuvo جوو (7ab/22) i Guvo گوو (91b/16). Ovdje, naravno, ne treba uzimati u obzir pisanje u obliku Gül كول (59b/14) prezimena Djulić ili u obliku Gümüş-zade كمش زاده (65a/4) prezimena Đumišić, što su izvedena iz turskih riječi koje su se pisale grafijom g /ك/.

8.3.2. Nedoumice stvara bilježenje fonema /c/ grafijom ç /ج/. Ovaj je način pisanja u *Ljetopisu* veoma raširen, gotovo dosljedan kod turskih leksema i sufiksa. Samo je sufiks -ci konsekventno zabilježen grafijom /جي/. U arapskim i perzijskim riječima je fonem /c/ dosljedno zabilježen predviđenom grafijom /ج/, izuzimajući leksemu Çeleb/ci جلبجي (>celeb) 14a/17, 14b/9, 28a/3 itd. u kojoj je inicijalno /c/ uvijek pisano sa ç /ج/. S obzirom na to da su u osmanskim rukopisnim djelima općenito, pa tako i kod Bašeskije, tri tačke kod grafije ç /ج/ često napisane povezano, i zapravo izgledaju kao cirkumfleks, moglo bi se pretpostaviti da se ovdje radi o nepreciznosti zapisivača. Međutim, Bašeskija je na više mjesta tri tačke jasno napisao, pa nema nikakve sumnje da on bilježi grafiju ç /ج/. Ovdje ćemo navesti samo takve primjere:

- gēce گيجه 5b/8, 13b/1, 20b/11 itd; gēcele- گيجه ليوب 33b/26; nice نيجه 14b/5, 23a/20, 34b/18, 51/16.; ocaqlı اوچاقلی 25a/4, ocaqlu اوچاقلو 25a/1/4; örümcek اورمچك 28a/10;
- sufiks za deminutiv -cik: ādamcik ادم چق 69a/3, dilcik ديل چق 29b/18, dīvārcık ديوارچق 17b/6, tahtacıق تخته چق 32a/5 itd.
- sufiks -cek: büyücek بيوجك 23b/4;
- sufiks za relativ-ekvativ -ce: evvelce اولچه 87b/20, eyüce ايوجه 30b/2, kurgayca قورغازچه 33a/26, ucuzca اوجوزچه 58a/4;
- sufiks za buduće vrijeme -ecek: dönecek دنه چك 34b/3, duracak دوراچق 117b/19, ēdecek ايده چك 28b/6.

U vezi sa bilježenjem fonema /c/ grafijom ç /ج/ u *Ljetopisu*, zanimljivo je napomenuti da je T. Muftić, govoreći o grafijama u tursko-bosanskom rječniku *Potur Šahidija* M. Hevai Uskufija iz 1631. god., a na osnovu

Korkutovog izdanja ovoga rječnika, utvrdio da se u njemu primjenjivala grafija ç /ج/ za domaće foneme /č/, /ć/ i dž/ (Muftić, 1969:110).⁷ Našu pažnju privlači ovaj grafem kao pisana slika fonema /dž/, budući da bi se ovaj način pisanja mogao dovesti u vezu sa Bašeskijinim bilježenjem turskoga fonema /c/.

Ovdje je teško utvrditi da li je Bašeskija na ovaj način htio sugerirati izgovor glasa /ç/ ili samo sprovodi jednu ortografsku karakteristiku. Jer i u riječima kod kojih je u bosanskom turskom došlo do palatalizacije /g/ </c/ Bašeskija je također na više mjesta palatalizirani fonem zabilježio grafijom ç /ج/: *caur* چاور (>kaur>gâvur) 12b/20, 20a/ 1, 38a/9 itd., *general* جنرال (>general) 119b/22, *cevrek* جورک (>gevrek) 34a/11, *çüç* چوج (>güç) 34b/8, 35a/4, 36b/12 itd.,

8.4. Pisanje lažnog vokala uz glas /r/:

U *Ljetopisu* je utvrđeno nekoliko primjera u kojima je neposredno ispred ili pak iza fonema /r/ zabilježen grafem y /ی/ koji upućuje na vokal /i/, ili grafemi elif /l/ i he /e/ koji upućuju na vokal /a/ odnosno /e/. Primjeri: *bašarmak* باشارماق (>bašarmak) 26a/16, *ber-bāt* بره بات (>ber-bād) 70a/32, *kalburalardı* قالبوره لردی (>kalburlardı) 74b/72, *kırırdı* کیریدی (>kırırđı) 149a/4, *kıvrılmıř* قیویرلمیř (>kıvrılmıř) 12a/8, *lakırđı* لاقیریدی (>lakırđı) 37b/2, 93b/1, *öregi* اوره کي (>örgi) 12a/22.

Ako je glas /r/ na kraju sloga, oznaka vokala dolazi poslije njega, ako je glas /r/ na početku ili u sredini sloga, oznaka vokala je ispred njega. Da se ovdje radi o lažnom vokalu, dakle o grafijskoj a ne o fonetskoj osobenosti, pokazuje to što je neke od ovih primjera Bašeskija na drugom mjestu pisao bez vokalske grafije: *ber-bād* بر باد 19a/12, 154a/21; *kırub* کروب 14b/22, 85a/17, 145a/17.

U drugim izvorima se također nigdje ne susreću navedeni primjeri sa ovim vokalom.

Ovo pisanje vokala u *Ljetopisa* može se dovesti u vezu sa dva momenta:

a) sa pisanjem vokalnog /r/ u bosanskim riječima gdje je ono uvijek praćeno vokalskom grafijom: *Brko* بریکو (>Brko) 63b/8, *ğırıřav* غیریباو (>grbav) 129a/22, *Ğırıco* غیریکو (>Grco) 62a/10, *Ħırniça* هیرنیچه (>Hrnica) 60a/13, *smırıknut* سمیریکنوت (>smrknut) 93a/3, *umırıla* اومیریللا (>umrla) 91a/16,

⁷ Vidjeti: Korkut, str. 404.

b) sa pisanjem konsonantske skupine u domaćim riječima koja se razbija lažnim vokalom: Izlokırıp ایزلو قیریب (Zlokrp) 134a/11, Izvırızda قوروشقو (Zvrzda) 60b/9, kuluç قولوج (>ključ) 32a/6, Kuruşko قوروشقو (Kruško) 61a/8, Poloka بولوكه (>Ploča) 149a/23, Porozor'lu بوروزورلو (>Prozor'lu) 65a/4, Vıranеş ویرانش (>Vranješ) 124a/2, Vıratnik ویراتنیک (>Vratnik) 38a/1., Zırino زیرینو (>Zrino) 6b/12.

Zaključak

U radu se razmatraju ortografske osobenosti *Ljetopisa* koji je zapisan u drugoj polovini 18. stoljeća u Sarajevu na turskom jeziku arapskim pismom rukom Bošnjaka Mula Mustafe Bašeskije. Analiziraju se primjeri leksičkih i gramatičkih morfema koji su zapisani u drugačijoj grafijskoj slici nego što nalaže onodobni osmansko-turski pravopis koji je u to vrijeme bio prilično stabilan sistem.

Pri analizi nisu uzeti u razmatranje elementi iz arapskog i perzijskog jezika koje je klišeizirani osmansko-turski pravopis očuvao u njihovoj izvornoj grafiji. Samo je ukazano na pogrešno zabilježene arapske i perzijske lekseme kod kojih se vidi miješanje grafija koje imaju istu glasovnu vrijednost u turskom jeziku.

Materijal oslobođen ovih literarnih utjecaja pokazao je da se u *Ljetopisu* Mula Mustafe Bašeskije odstupanja od onovremene grafije kod turskih leksema i sufiksa svode na "neočekivano" pisanje pojedinih fonema u karakterističnim slučajevima. Utvrđena se odstupanja mogu podijeliti u četiri kategorije:

1. Miješanje grafema koji imaju istu glasovnu vrijednost, pa su neke lekseme zabilježene u dubletnoj formi: razmatrani fonem je napisan jednom u skladu sa pravopisom, drugi put u izmijenjenom obliku, npr: top طوب i top توب, tut- طوتوب i tut- توتدیلر; éder ایدر i étdi ائدی; buñar بوکار i bunar یونار, yaña باکه i yana یانه. Ovaj tip odstupanja ne pričinjava poteškoću kod utvrđivanja fonetske slike analiziranog jezičkog elemnta.
2. Odstupanja koja odražavaju glasovne promjene što su se u ono vrijeme razvijale u turskom jeziku. Ovakva su odstupanja posljedica miješanja tradicionalnog pravopisa i govornog jezika, pa se isti leksem u *Ljetopisu* javlja u dubletnoj formi, npr.: ʔal طال i dal دال, ʔoğ- طغمشدر i doğ- دوغمش
3. Odstupanja koja se mogu razriješiti tek uzimanjem u obzir dijalekatskih osobenosti turskog jezika koji se govorio u Bosni. Kod ovoga tipa

odstupanja od važećeg pravopisa uočava se da je pisac koristio grafije koje su bile u upotrebi u domaćoj alhamijado pismenosti. Npr.:

a) hemze kao diferencijalni grafijski znak za vokalsku sekvencu /au/: جاوش çauş.

b) grafija ğ /غ/ upotrijebljena za palatalni glas /g/ signalizira izgovor glasa /g/ za razliku od glasa /c/: چنغل çenĝel.

c) grafija ğ /غ/ upotrijebljena za palatalni glas /g/ u intervokalnoj poziciji signalizira njegovo očuvanje za razliku od književnog jezika gdje se gubio do slabe glasovne vrijednosti: دهغشدي deĝišdi.

d) grafija k̄ /ق/ upotrijebljena za palatalni glas /k/ signalizira očuvanje ove glasovne vrijednosti za razliku od glasa /ç/: اقصق eķşik , اشنقبلو işkenbelü.

4. Odstupanja koja su samo grafijske prirode i ne stoje u vezi sa stvarnim izgovorom. Kod ovoga tipa odstupanja pisac se služio grafijama iz domaće alhamijado pismenosti:

a) pisanje glasa /ç/ grafijom k /ك/: کادر (>çadır)

b) pisanje glasa /c/ grafijom g /ك/: اکلنکه eĝlenge.

c) pisanje lažnog vokala uz sonant /r/: باشارماق başaramaĝ (>başarmaĝ), bere-bāt بره بات (>ber-bād).

Kod ovoga tipa odstupanja otvoreno ostaje pitanje pisanja glasa /c/ grafijom ç /چ/ u turskim leksemima i morfemima, što je u *Ljetopisu* gotovo konsekventno provedeno. Nedoumice potiču otuda što ova grafija nije bila raširena u upotrebi u domaćoj pismenosti, kao i to što su u *Ljetopisu* neke riječi, koje su u bosanskom jeziku sačuvane kao turcizmi sa glasom /đ/dž/, zabilježene također grafijom ç /چ/.

Iz navedenog se vidi da je *Ljetopis* Mula Mustafe Bašeskije u pogledu grafijskih osobenosti nastao na temelju književnih djela, ali je u nj pisac uvrstio i elemente bosanskog turskog govora, kao i elemente domaće pismenosti koja se od početka 17. stoljeća ubrzano razvijala s razvojem književnosti na bosanskom jeziku.

LITERATURA

- Adamović, Milan, *Konjugationsgeschichte der türkischen Sprache*, Leiden 1985.
- Blau, Otto, *Bosnisch-türkische Sprachdenkmäler*, Leipzig 1868.
- Čaušević, Ekrem, "Bosanski turski i njegova autentična obilježja", *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 41/1991, Vol 41. Sarajevo 1991., str. 385-394.
- Duman, Dr. Musa, *Evljia Çelebi Seyahatnamesine Göre 17. Yüzyılda Ses Değişmeleri*, TDK Yayınları: 616. Ankara 1995.
- Janković, Srđan, "Ortografsko usavršavanje naše arabice u štampanim tekstovima (Uticaj ideja Vuka Karadžića)", *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 38/1988, Vol. 38, Sarajevo 1989, str. 9-40.
- Korkmaz, Zeynep, "Eski Anadolu Türkçesinde İmlâ-Fonoloji Bağlantısı Üzerine Notlar", *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, Birinci Cilt, Ankara 1995, str. 491-505.
- Korkmaz, Zeynep, "Eski Osmanlı Kaynaklarının Yayınında Transkripsiyonla İlgili Değerlendirmeler", *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, Birinci Cilt, Ankara 1995, str. 483-490.
- Korkut, Derviş, "Makbuli arif (Potur Şahidija) Uskufi Bosneviye", *Glasnik Hrvatskih zemaljskih muzeja u Sarajevu*, God. LIV-1942, str. 371-408.
- Muftić, Teufik, "O arebici i njenom pravopisu", *Prilozi za orijentalnu filologiju*, XIV.XV/1964-65, Sarajevo 1969, str. 101-121.
- Németh, Gyula, *Zur Einleitung der türkischen Mundarten Bulgariens*, Bulgarische Akademieder Vissenschaften, Sofiya 1956.
- Škaljić, Abdulah, *Turcizmi u srpskohrvatskom-hrvatskosrpskom jeziku*, Sarajevo 1985.
- Tulum, Prof. Dr. Mertol, "Alfabe ve Eski Alfabemiz Üzerine", *Dil ve Alfabe Üzerine Görüşler*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara 1991, str. 23-27.

ORTOGRAFSKE KARAKTERISTIKE LJETOPISA
MULA MUSTAFE BAŠESKIJE

Re z i m e

U radu se razmatraju ortografske osobenosti *Ljetopisa* koji je u drugoj polovini 18. stoljeća na turskom jeziku arapskim pismom napisao Bošnjak Mula Mustafa Bašeskija. Analiziraju se primjeri leksičkih i gramatičkih morfema koji su zapisani u drugačijoj grafijskoj slici nego što nalaže onodobni osmansko-turski pravopis. Odstupanja od pravopisa u bilježenju arapskih i perzijskih leksema srazmjerno su rijetka pojava u *Ljetopisu*. Kod

ovog leksičkog sloja zapaža se mjestimično miješanje različitih grafija koje u turskom jeziku imaju istu glasovnu vrijednost.

Kod bilježenja turskih leksema i sufiksa mjestimično se zapažaju odstupanja od onovremenog pravopisa. Razlozi ovoga odstupanja su različiti.

Kod nekih je primjera utvrđen dvojak način pisanja, zbog miješanja grafema koji imaju istu glasovnu vrijednost. Ovaj tip odstupanja je lahko uočljiv i ne utječe na utvrđivanja fonetske slike analiziranog jezičkog elementa.

U nekim su primjerima grafijske različitosti posljedica miješanja tradicionalnog pravopisa i govornog jezika. Ovakva su odstupanja zanimljiva za jezička istraživanja stoga što odslikavaju stvarno stanje u jeziku onoga doba.

Način pisanja nekih leksema i sufiksa održava njihovu fonetsku sliku u turskom jeziku koji se govorio u Bosni. Ovakvi primjeri imaju vrijednost za upoznavanje dijalekatskih osobina tog govora.

Kod pisanja nekih leksičkih i gramatičkih morfema uočava se da je pisac koristio grafije koje su bile u upotrebi u domaćoj alhamijado pismenosti. Tako su neke foneme zapisane grafijama koje izvorno imaju neku drugu fonetsku vrijednost. Ovakva su odstupanja samo grafijske prirode i ona ne odražavaju stvarni izgovor.

ORTHOGRAPHIC FEATURES OF THE MULA MUSTAFA BAŠESKIJA CHRONICLE

S u m m a r y

The paper deals with the orthographic features of *The Chronicle* written in the second part of the 18th century by the Bosniak Mula Mustafa Bašeskija in Turkish. Examples of lexical and grammatical morphemes noted down in a graphic picture different from the accepted Ottoman-Turkish orthography of the time are analysed. Departures from the orthography in marking Arabic and Persian lexemes are relatively rare in *The Chronicle*. In this lexical layer, the mixing of different graphies is noticed in some places that in Turkish have the same phonic value.

In marking Turkish lexemes and suffixes, in some places we can trace departures from the orthography of the time. The reasons behind this are various.

In some examples, a double way of spelling is noted as a result of the mixing up of the graphemes having the same phonic value. This type of

departure is easily noticed and does not affect the determination of the phonetic picture of the analysed linguistic element.

In some examples, the graphic differences are the result of mixing traditional orthography and spoken language. Such departures are interesting from the point of linguistic research because they reflect the real status of the language at that time.

The spelling of some of the lexemes and suffixes reflect their phonetic picture in the Turkish language as spoken in Bosnia. Such examples are relevant for getting to know the dialect features of that speech.

In the spelling of some lexical and grammatical morphemes, we can notice that the writer used the graphies being in use in the local Aljamiado literacy. So some of the phonemes were written down in the graphies having originally other phonetic values. Such departures are only of graphic nature and do not reflect real pronunciation.